

УДК 821.161.2.09:801.6] І. Качуровський(092)
DOI: 10.31475/fil.dys.2018.08.06

ВІКТОР КРУПКА,
кандидат філологічних наук
(м. Вінниця)

**Художня реалізація трагічного
в поемі «Село в безодні» Ігоря Качуровського**

Висвітлено особливості художньої реалізації проблеми голодомору у творчості Ігоря Качуровського і представників української діаспори, зокрема з'ясовано природу трагічного і її втілення в поемі «Село в безодні». Вказано, що твір має яскраво виражений автобіографічний характер, що увиразнює ідею й трагічний пафос. Вказано, що її реалізація відбувається як на рівні окремої людини, родини, так і в розрізі художнього відображення винищення майже покоління українського народу шляхом політичних репресій, примусового вивезення українців в Сибір і Далекий Схід, голодомору.

Ключові слова: трагічне, проблема, поема, символ, ідентичність, трагічний оптиміст.

Постановка проблеми в загальному вигляді... В історії української літератури творча спадщина Ігоря Качуровського – письменника, літературознавця, теоретика літератури, критика, мовознавця – залишається ще належним чином не вивченою.

Його твір «Село в безодні», єдиний поетичний епос у творчому доробку, належить до таких, що мають, на думку І.Дзюби, «автобіографічну фабулу: вона постала із вражень і глибоких переживань, що їх зазнав автор, повернувшись 1942 року в рідне село, яке покинув підлітком, коли сім'я тікала від репресій, – вони, ці враження й переживання, не давали спокою і вдалині від Батьківщини, просили вислову» [2, с.9]. Він позначений трагічною тональністю сторінок голодомору 1932-1933 років у селі Крути на Чернігівщині, де пройшли дитячі роки письменника і куди він повернувся з родиною на початку 40-х, тому не має сумнівів, що саме цей аспект домінує, набуває особливого, наскрізного звучання.

Аналіз досліджень і публікацій... Дослідженню художніх особливостей поетичної творчості і зокрема поеми «Село в безодні» Ігоря Качуровського займалися О.Бросалкіна, І. Дзюба, Т.Конончук та ін.

Формулювання цілей статті... Мета статті – окреслення категорії трагічне як художньої домінанти, констант, які перебувають з нею у безпосередньому зв'язку в поемі «Село в безодні» Ігоря Качуровського.

Виклад основного матеріалу... Трагічне як категорія естетики розкриває конфлікти між героєм (героями) і ворожим світом, що породжує страждання, жах, скорботу і навіть смерть, хоча він [герой] «втілює суспільний естетичний ідеал, реалізує субстанційні сили» [6, с.493]. Кожна історична доба продукує свої естетичні принципи трагічного, суголосні соціально-політичним колізіям часу. В їх основі лежать антигуманістичні чинники міжособистісних суперечностей, частіше правлячої верхівки, яка жорстоко розправляється із повсталим героєм.

XX століття, певним чином, змінює акценти розуміння й осягнення трагічного. Така модифікація проблеми зумовлена масштабними історичними конфліктами й катастрофами, тому відбувається нівелювання ролі особистості, зокрема її незламності, стійкості і мужності. Важливим чинником окреслення суті трагічного стає філософія екзистенціалізму позначена абсурдністю буття і цілим комплексом екзистенціалів, зокрема страху, відчаю, самотності, страждання і смерті.

Поема «Село в безодні» І. Качуровського складається із дванадцяти розділів, кожен з яких так чи інакше є своєрідним пазлом відображення трагічних реалій нищення українського села в 1932-1933 роках, коли система руками своїх найвірніших послідовників знищувала жінок, дітей, дідів – тих людей, які залишалися найменш захищеними в лещатах тоталітарного режиму.

Шевченківські акценти ідилічного змалювання рідної природи прочитуються в першому розділі, коли автор зображує рідне село 1942 року після повернення з Курської області. Однак «оманна світлість в цій оманній тиші. / Тут, саме, тут, скорботи і жалі, / І біль, і жах, і муки найчорніші [4, с.19]», бо синів і чоловіків забрала II Світова війна, продовжують вилловлювати і відправляти до фашистської Німеччини дівчат, а в селян віднімають усе те, що дає їм можливість виживати.

Герой аристотелівського світовідчуття постає перед реципієнтом у другій частині поеми. Він, «злидар-нікчема», «непомітний, плохий чоловік», ризикуючи власним життям, забирає церковного дзвона і закопує його у землю, щоби зберегти символ духовності для майбутніх поколінь. За якийсь десяток років селяни знову почули його згук:

Субота. Вечір. Дзвонним перегудом

Розпочалося свято на селі.

Це ж наші дзвони, що воскресли чудом,

Дванадцять літ пролежавши в землі [4, с.20].

В авторському коментарі до поеми І. Качуровський зазначає: «Перший розділ повністю автобіографічний. У другому – селянин, який

врятував дзвона, – це Михайло Шуста з села Крути. Мені оповідали, що четверо дядьків ледве стеребили того дзвона на воза – про це була окрема строфа, але Борис Олександрів порадив ту строфу вилучити – мовляв, неправдоподібно...» [С.55].

Дзвін у поемі, як чаша для малого Андрійка в романі «Жовтий князь» Василя Барки, – символ духовного світла і порятунку, віри і правди, яка неминуче восторжествує в майбутньому. Духовно-моральний аспект людської гідності уможливорює зв'язок трагічного з величним та героїчним. Людина, над якою сміються і не розуміють, стає над страхом, засвідчує свою глибинну унікальність і неповторність, а значить творить себе нову вже для історії.

Ступінь трагічного світовідчуття досягає майже критичної межі, особливого вияву фантазмагоричності в III, IV і VII розділах. Розповіді про катування і вбивство жінки, дітей куркулів і старого діда деталізовані моторошними подробицями жорстокості катів нашого народу, яких наділили безмежною владою і які фанатично вірно вислужувалися перед системою. В коментарі автор зазначає, що змінює імена активістів, але імена жертв і тих, хто допомагав приреченим, зберігає для наступних поколінь, щоби пам'ятали про всіх убієних, хто повстав проти влади своєю сутністю, інакшістю, життєствердністю буття. Так, над Ганною спочатку вчинили наругу, а потім втопили в ополонці: «Крізь кришталеву прозору кригу / Бачать: під ними матір на дні. / У неї чорні великі очі, / Мов баговиння – коса важка. / Вона рукою прикритись хоче, / Але не слуха її рука. / Лід цілували, кричали: «Мамо!», / Людям під ноги падали ниць. / А в невідоме дивились прямо / Застиглі кола мертвих зіниць» [4, с.25]; дітей вивезли за село, де голих і босих викинули у глибокий яр, залишивши помирати: «Тихо-тихо сніг падає на білі замети, / Засипає, щоб не було жодної прикмети. / Щоб до ранку не лишилось ознаки у полі, / Де блукали яром діти, роззуті і голі. / ...Вечоріє. Вовчі очі засвітили з п'тьми. / Наїдяться вовки сірі куркульськими дітьми» [4, с.28]; а старого діда живого вкинули у вириту яму: «Взяли його Кузьма з братом за руки, за ноги, / Розхитали, розгойдали – та в яму... живого...» [4, с.40]. Страждання і жах від абсурдності смертей людей, які нічим не можуть відповісти людиноненависницькій владі, стає всеохопним. Автор не жаліє ні себе, ні реципієнта – по-живому розтинає душу, торкаючись навіть захованих від зовнішніх потрясінь закутків. І якщо трагічне світовідчуття у перших розділах майже зрима, то в останніх – набуває рис натягнутої струни, яка здатна у будь-який момент порватися.

Найвищою точкою художньої реалізації трагічного в поемі є показ божевільної жінки, в якій «трьох синів у місті постріляли, кляті, / і

дочку найстаршу кинули в тюрму», забрали усе збіжжя, коня й корову та лишили помирати з найменшою донькою. У затьмаренні розуму мати порушує табу навіть не моральності і не людської природи, а джерела-носія життя. Місія народжувати перекреслена інстинктом самозбереження, що заступає моральне табу на канібалізм («А де ж це найменша? « – Дитино, Палажко! / Іди, я лишила тобі холодцю!» / І раптом здригнулась. Стала біла-біла. / Жахом налилася очей пустота. / «Доню ж моя, доню! Я тебе із'їла!» – у нестерпній муці скривились уста» [4, с.34]).

М. Фуко у праці «Історія безумства в класичну епоху» означає божевілля явищем соціальним і пов'язує його з поняттям влади-знання. Суб'єкт, який тримає владу в руках, окреслює межі нормального. Відповідно, може застосовувати санкції стосовно тих, хто, на його думку, цих вимог не дотримується. Психічні порушення стають наслідком відчуження особи, руйнують її особистісний простір, свободу. І тоді людина є одночасно «своею істиною і протилежністю своєї істини» [8, с. 514], відтак стираються межі між суб'єктивним і об'єктивним, що зумовлює необхідність виголошувати цей постулат, навіть не усвідомлюючи його.

З цього приводу, приходимо до висновку, що М.Фуко цікавить «мовленневе» безумство, коли думки людини стають неконтрольованими чи здатні порушувати свій причинно-наслідковий порядок. Героїня поеми «Село в безодні» контрастує сама собі: вона немовби спить наяву, її свідомість втратила точку опори, тому мовлення замінюється тимчасовою німотою, яка раптово проривається жахом вчиненого. Однак саме поведінкове божевілля є ключовим, яке однак не набуває ознак всеохопності у внутрішньому світі жінки, бо приходиться прозріння, а з ним неминуче усвідомлення страшного гріха («На долівці плями пекуче-криваві. / Їх не змиють сльози – чи плач, чи не плач. / Ніщо не допоможе. Бо в кутку на лаві / Найстрашніший свідок – червоний сікач» [4, с.34]). Отже, концепт божевілля як складова трагічного світовідчуття розкриває глибинний конфлікт між людським й тваринним (інстинктами), його суспільне оприявлення розкриває хворобливі злочинні явища заподіяні українству і кожній конкретній людині, що, безсумнівно, тільки посилює внутрішній пафос твору.

Поруч із означуваною проблемою яскраво вираженими в поемі є мотиви християнської етики, які підсилюють й увиразнюють звучання трагічного. Так, в розділі XI старий дід, що є символом мудрості, спадкоємності народу, говорить внучці таке: «Ти тільки в Христа вір, / Камінним хрестом стій. / В крові не брудни рук, / Тікай, уникай мсти, / За рани їдких мук / Добром воздавай ти» [4, с.34]. Тут учувається

справжня і цільна життєвська інтерпретація заповідей Христа, позначена складними випробуваннями особистісної долі, що, значною мірою, перегукується із морально-філософськими постулатами Самчукової «Марії». Ідею всепрощення висвітлює розділ V «Про червоний грибок», де жінка, розказуючи про катів нашого народу, які десятками тисяч вивозили його синів і дочок на північ Росії, з особливо просвітленим почуттям самоповаги й гідності завершує свою оповідь словами: «Я їм нікому не бажаю зла, / Нехай живуть і хай їм Бог прощає» [4, с.34]. І це не просто слова, це насущна потреба людського начала вірити у Бога, рости дітей, удосконалюватись у праці.

Проблема трагічного в поемі «Село в безодні» розгортається поліфункціонально: від одиничного до загального, від особистісного до національного. Адже знищення українського села – багаторівневий процес, значною мірою обумовлений національною пасивністю, означеною ще Лесею Українкою у драматичній поемі «Бояриня», неспроможністю українства до кінця проявити свою національну ідентичність, відстояти своє право на державність ще у роки національно-визвольних змагань (1917-1021р.р.). Саме про ці події І.Качуровський з боєм пише: «Самі ж бо винні... Таж тоді, в двадцятім, / Не боячись поразок і негод, / Ми вірили у запалі завзятім, / Що все таки піднімемо народ. / «Величний змаг!», «Святий огонь ідеї!»... / А тут по селах хлопці, як орли, – / Всіх армій дезертирами були... / Та не пішли також і до своєї» [4, с.51].

Нездатність консолідуватися, обмеження у «гречкосійстві», про яке ще писав Т.Шевченко, а згодом Д.Донцов, бумерангом розвернулася до українського народу в другій половині 20-х років, а в 30-і стала справжньою національною трагедією – переслідуванням будь-яких проявів ідентичності, примусовим виселенням «соціально й політично небезпечних» українців у Сибір, Далекий Схід, зрештою, голодомором.

Саме на проблемі примусового виселення до Сибіру, який «ковтне нараз десяток Україн / І не помітить» [4, с.31], письменник акцентує увагу в розділі V «Про червоний грибок». Моторошною у ньому є розповідь жінки про те, що було привезено в ці краї близько трьох тисяч українців, з яких вижили до весни вісімсот, а по тому ще триста з них отруїлися червоним грибом. Це й, напевно, вражаючі цифри, а з урахуванням голодомору просто страхітливі. Зрештою, зважаючи на терор, влаштований тоталітарною владою українству в 30-і роки, з певністю можна говорити про втрату цілої генерації, а значить «духовний зв'язок між поколіннями», що є важливою складовою національної ідентичності [6, с.364], було розірвано. Про разючі

наслідки не доводиться говорити, бо маргіналізація суспільства набула масштабного розгортання і в наші дні.

Однак за «внутрішньою ідеологією», ментальним психотипом письменника по праву можна вважати «трагічним оптимістом», бо услід за представниками празької школи він силою словочину плекає, висновує національну перспективу. Як і в «Жовтому князі» В.Барки, в поемі «Село в безодні» ідею віри відтворено через образ дитини: «А внучка посміхається очима: / – Дивіться-но, який у мене дід! / І на обличчі відсвітами блима / Прудкий вогонь – жовтогарячий цвіт / І вушко свіже і рожевосоке / Просвічує насупроти вікна, / І груди видимаються високі / Крізь незім'яту білість полотна / І зникають мудрощі старечі, / Колобіг зла, всепрощення і мста, / Бо схилена голівка біля печі / Так сонячно-пшенично золота» [4, с.50].

Отже, проблема трагічного в поемі «Село в безодні» І.Качуровського розкриває конфлікт між злочинною тоталітарною системою, яка особливої потужності набрала у 30-і роки ХХ століття, і етноментальними стереотипами народу, закладеними навіть не століттями, а тисячоліттям вкрай складних буттєвих колізій. Її реалізація відбувається як на рівні окремої людини, родини, так і в розрізі художнього відображення винищення майже покоління українського народу. Це дає підстави говорити про актуальність цього поетичного епосу, його високий художній рівень не тільки у творчій спадщині автора, але й літературному дискурсі творів про голодомор.

Список використаних джерел і літератури:

1. Барка В. Жовтий князь: роман. Київ: Київська правда, 2003. 319 с.
2. Дзюба І. Вірність собі. Качуровський І. Село в безодні. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. С. 5–14.
3. Качуровський І. Променисті силуетки / І. В. Качуровський ; передм. М. Ф. Слабошпицького. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. 766 с.
4. Качуровський І. Село в безодні; [Передм. І.Дзюби]. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. 85 с.
5. Конончук Т. Поема І.Качуровського «Село в безодні» і сучасний фольклор: типологічні аспекти. Вісник Запорізького національного університету: збірник наукових праць. Філологічні науки. Запоріжжя, 2010. № 2. С. 143–147.
6. Крупка В. Імперативи родового буття в ліриці Петра Перебийноса. Молодий вчений: науковий журнал. 2016. №6 (33), ч. III. С.362–365.
7. Трагічне Літературознавча енциклопедія: У двох томах. Т.2 / Авт.-уклад. Ю.І.Ковалів. Київ: ВЦ «Академія», 2007. С.493–494.
8. Фуко М. История безумия в классическую эпоху. Санкт-Петербург : Университетская книга, 1997. 576 с.

References:

1. Barka V. Zhouityi knjaz: roman / V.Barka. Kyiv: Kyivska prawda, 2003. 319 s.
2. Dzjuba I. Virnist sobi. / I. Dzjuba Kachurovsky I. Selo v bezodni. Kyiv: Vyd. Dim «Kyievo-Mogylianska akademija», 2006. S. 5-14.
3. Kachurovsky I. Promenyty sylvety / I.V. Kachurovsky ; peredm. M.F. Slaboshpytskogo Kyiv: Vyd. Dim «Kyevo-Mogylyanska akademija», 2008 766 s.
4. Kachurovsky I. Selo v bezodni [Peredm. I.Dzjuby]; Kyiv: Vyd. Dim «Kyevo-Mogylianska akademija», 2006. 85 s.
5. Kononchuk T. Poema I. Kachurovskogo «Selo v bezodni» i suchasnyj pholklor : typologichni aspekty. Wisnyk Zaporizkogo natsionalnogo universytetu : zbirnyk naukovyh prats. Philologichni nauky. Zaporizzja, 2010. № 2. S. 143-147.
6. Krupka V. Imperatyvy rodovogo buttja v lirytsi Petra Perebyjnosa. Molodyj wchenyj : naukovyj zhurnal 2016. №6 (33), ch. III. S.362-365.
7. Tragiczne Literaturonawcha entcyklopedija U dvoch tomah. T.2 / Awt.-uklad. Iu. I. Kovaliw. Kyiv: VTC «Akademija», 2007. S.493-494.
8. Fuko M. Istorija bezumija v klasicheskuju epohu. Sankt-Peterburg : Universitetskaja kniga, 1997. 576 s.

Summary

Viktor Krupka

Tragic in the Poem «The Village in the Abyss» of Igor Kachurovsky

The article deals with the peculiarities of the artistic realization of the problem of famine in the work of Igor Kachurovsky and representatives of the Ukrainian diaspora, in particular, the nature of the tragic and its embodiment in the poem «The Village in the Abyss» is clarified. It is indicated that the work has a pronounced autobiographical character, which permeates the idea and tragic pathos. Much attention is paid to the spiritual, moral and Christian aspects of human dignity, which makes it possible to connect the tragic with majestic and heroic.

Through the prism of suffering and horror, the images of female mother, kulak children and an old grandfather who are doomed to terrifying death in torture by the hands of servants of the totalitarian regime are characterized. The emphasis is on conflict, peculiarities of characterization, artistic detail. It is noted that the tragic problem is revealed polyfunctional: from individual to general, from personal to national. It is revealed that the tragic is revealed due to the conflict between the criminal totalitarian system, which acquired special power in the 30th of the 20th century, and the custom of the people, laid not even for centuries, but for millennia, of extremely complex existential conflicts of Ukrainian statehood.

It is indicated that its realization takes place both at the level of the individual, the family, and in the context of the artistic reflection of the extermination of almost a generation of the Ukrainian people through political repressions, the forced removal of Ukrainians to Siberia and the Far East, the famine.

Key words: *tragic, problem, poem, symbol, identity, tragic optimist.*

Дата надходження статті: «18» жовтня 2018 р.

Дата прийняття до друку: «01» листопада 2018 р.